

УДК 655.5

В.Я. Рябий

ФУНКЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТЕКСТУ: ЗМІНА ПІДХОДІВ

Крах марксистсько-ленінської ідеології в Україні був зумовлений багатьма причинами, а зокрема, тим, що ця політична філософія не

знайшла опори в українському менталітеті. Україна, її духовний світ завжди були зорієнтовані на європеїзм з його плюралістичністю, несприйняттям екстремізму. Чужорідні тоталітаристські теорії швидше знаходили відгук у народів азійського способу мислення і буття, органічно утверджувалися там, де царистсько-абсолютистський устрій становив основу національної автентичності суспільства.

Історична поразка унітарної ідеології, яка за масштабами перевершує катастрофу націонал-соціалізму, спричинила параліч старанно розбудованої, розгалуженої та всеосяжної пропагандистської машини КПРС та її політичного філіалу — КПУ. Демократизація суспільного життя, загострені потреби людей в інформації, діяльність новостворених політичних партій і громадських об'єднань сприяли швидкому й відносно безболісному відродженню на нових засадах періодичної преси, телебачення, радіомовлення. Однак суспільно-політична література в Україні, якщо мати на увазі систему офіційного книговидавання, практично припинила на деякий час своє існування. Редакції суспільно-політичної літератури у видавництвах було згорнуто, злито з іншими, головне видавництво політичної літератури КПУ Політвидав України перепрофільовано, тепер уже під назвою «Україна», на випуск художніх творів.

До останніх днів компартійна суспільно-політична література виконувала функції пропаганди та агітації. Як провідні обов'язки книжок, брошур, плакатів відповідної тематики вони закріплені у численних вказівках В. Леніна, документах правлячої партії, проаналізовані та обґрунтовані в теоретичних працях, стали незаперечними постулатами теорії і практики редагування. Так, наприклад, у підручнику «Редактирование отдельных видов литературы» вказується: «Целое назначение массово-политической литературы, функции, которые она выполняет в жизни общества, в книговедении принято обозначать терминами «партийная пропаганда» и «партийная агитация» [1, с.57]. Що це були за твори, загальновідомо. Збірники, книжки та брошури з промовама і статтями класиків і живих вождів, стенограми численних партійних заходів, коментарі до них і науково-популярні твори містили факти, події, явища відображеної та інтерпретованої з партійних позицій дійсності. Тобто, це був неперервний потік ідеологічного матеріалу, який у взаємодії з публікаціями преси, телебачення, радіомовлення, усною пропагандою і агітацією мав заповнювати всі клітини духовного ества радянської людини, спрямовувати її мислення та поведінку у потрібному напрямку. Іншими словами, суспільно-політична література використовувалася в системі засобів масової інформації та пропаганди для відвертого маніпулювання свідомістю читачів. Неприхованість цього психологічного тиску робила його малоефективним. Неприйняття друкованої пропаганди і агітації виявлялося в тому, що тиражі видань

здебільшого залежувалися на складах, випуск масово-політичної літератури був збитковим.

У 50—70-х р. поняття «пропаганда» і «агітація» набирають у цивілізованих західних країнах негативного значення як відповідники практикованої в країнах з тоталітарними режимами спеціальної психологічної техніки придушення мас, настирливого нав'язування їм моделей думання та поведінки. Концепція, головні методи і прийоми партійної пропаганди і агітації законсервувалися на рівні 20—30 рр. і відповідали виробленим «для всіх часів і народів» рецептам В. Леніна. Аналіз його настанов, а також подальших документів КПРС і КПУ з ідеологічних питань переконує в цьому. Змінювалися покоління, освітній рівень, спосіб і стиль мислення людей, але функції масово-політичної літератури практично не зазнавали трансформації ні в теорії, ні на практиці. Особливо застійною була суспільно-політична обстановка, а відтак і література, в Україні.

Все це зумовило практично одномоментне відмирання системи видань пропагандистсько-агітаційного призначення, оскільки ані їх зміст, ані виконувані ними завдання не становили для суспільства жодної цінності, не були органічним елементом духовної культури українського народу.

Чи мало це означати зникнення суспільно-політичної літератури як виду? З політичної точки зору час однозначно відповідає: партотрачена книжка з її функціями маніпулювання людською свідомістю назавжди втрачає право на існування в демократичному суспільстві. З наукової ж точки зору, яка нерідко розбіжна з політичною, суспільно-політична література не може відмерти. Абстрагуючись від змісту і характеру суспільно-політичних текстів (тобто, чи є вони носіями комуністичної, націоналістичної, релігійної, демократичної чи взагалі будь-якої ідеології), можна сміливо стверджувати, що цей вид літератури є ланкою в системі інших видів літератури, і припинення його функціонування є антисистемним явищем. Інакше кажучи, на зміну соціально-політичній літературі КПРС—КПУ з її віджилими функціями неодмінно має прийти і прийшла, за законами системності, інша суспільно-політична, з іншим змістом та функціями література.

Може здатися, що бурхливий розвиток в Україні засобів масової інформації задовольняє потреби суспільства у політичному аналізі поточної дійсності, суспільних процесів і явищ. Однак це не більше, ніж ілюзія. Рівень аналізу інформаційної журналістики, до якої належать газети, телебачення, радіо, і журнальної, брошурної, книжкової публіцистики значно розрізняється щодо глибини, всеосяжності, всебічності. Перша дає читачеві головню фактологічну картину дійсності, її емпіричний зріз, звертаючись переважно до сфери соціальних емоцій індивіда. Друга ж на певній часовій відстані від подій і фактів виводить правила, визначає тенденції та закономір-

ності, апелює до раціонально-пізнавальної сфери свідомості, формує стійкі погляди і переконання, орієнтує читача. Взаємодія цих двох носіїв громадської думки є законом духовного життя цивілізованого суспільства. В розвинених демократичних країнах взаємодія і взаємодоповнення масової інформації та аналітичної книжкової публіцистики є звичною нормою. Отже, і в демократичній Україні суспільно-політична література покликана виконати відповідальну роль.

Сьогоднішня Україна є поліідеосистемним суспільством. Формуються ідеологічні концепції та постулати різних партій і громадських об'єднань. Розгортається ідейно-політична боротьба, цілком зрозуміла в плюралістично організованому демократичному суспільстві. А це ставить на порядок денний відновлення суспільно-політичного книговидання на новій основі, оскільки гостро стоїть проблема здобуття державою, політичними партіями підтримки народу, відродження національної політичної свідомості, формування поглядів і переконань людей.

Державні видавництва, однак, випускають лічені книги суспільно-політичної тематики. Значно вагомішим є внесок неформальних видавничих структур, які відтворили призабуті або заборонені в минулому історичні, теоретичні, публіцистичні твори, раз по раз надають слово сучасним авторам. Книжковий масив нової політичної літератури не назвеш достатнім, але він вже є. Оцінка видань — окрема тема, нас же цікавлять функціональні тенденції посткомуністичної політичної книжки. У понятійному означенні її функцій доцільно йти не за віджилими ленінськими схемами, а звернутися до теоретичних поглядів, апробованих західною пресою наукою.

З чотирьох основних теорій преси, обґрунтованих американськими дослідниками, найбільше відповідає нинішнім українським реаліям теорія соціальної відповідальності. На наш погляд, ніщо так не потрібне нині пресі і книговиданню України в період переходу до ринкових відносин, як відповідальність друкованого слова перед суспільством. У час будівництва незалежної і самостійної України, державотворення та відродження гасло свободи преси не може бути всеосяжним і безконтрольним. Т. Петерсон, творець згаданої теорії, вважає першою функцією преси необхідність служити політичній системі [2, с.12]. Не менш важливі й постулати про участь преси в обговоренні суспільних справ, політичній просвіті публіки, захисті прав громадян перед урядом, роз'ясненні цілей та цінностей суспільства, забезпеченні доступу до всіх виявів розуму. Звичайно, ці ідеї вимагають певної модифікації при їх застосуванні до висвітлюваної теми.

На нашу думку, правомірно назвати чільною функцією українського демократичного книговидання служіння демократичному політичному устрою, турботу про його зміцнення і вдосконалення.

Інші ж, просвітні за своїм характером функції, слід означити як формування демократичного світогляду та відповідних політичних переконань, а також «... біблістичне орієнтування в соціальній дійсності. Це відповідає... реальному поділові сучасної суспільно-політичної літератури на дві групи текстів: а) тексти, де роз'яснюються загальні проблеми, популяризуються здобуті наукою знання, трактуються суспільні закони і тенденції, розкриваються глобальні ідеї, вчення; б) тексти, що інтерпретують фактологічний матеріал, відображають реальну дійсність. ілюструють живими прикладами і поясненнями суспільні закони, апелюють до соціальних почуттів читача.

Повернення до старої термінології неможливе не лише тому, що вона є продуктом партотичної думки. Терміни «пропаганда» і «агітація» означають підпорядковане вузькопартійним інтересам моделювання дійсності та вкорінення одержаних ідеологізованих моделей у людську свідомість. Тобто, подальше застосування цих термінів у теорії і практиці редагування давало б глибоко хибну орієнтацію науці й книговидаю. Зміст суспільно-політичних текстів має бути співзвучним з життєвими інтересами читачів і зосереджувати їх думку та соціальну діяльність на розв'язанні найактуальніших проблем демократичного суспільства і політики суверенної, незалежної, самостійної України.

1. Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н.М. Сикорского. М., 1987. 2. Современные буржуазные теории журналистики / Под ред. Я.Н. Засурского. М., 1967.

Стаття надійшла до редакції 14.01.94.